

в більшій безпеці, ніж під час або після масованих обстрілів. Для перевірки цього припущення було відібрано тих респондентів, котрі в момент опитування мешкали в Києві. Вибірку було розділено на дві частини: а) ті, хто проходив опитування до масованих обстрілів 10 жовтня; б) ті, хто проходив опитування під час/після масованих обстрілів 10 жовтня (береться до уваги лише жовтень — місяць, коли обстріли в принципі відбувалися досить інтенсивно). Як виявилось, до масованих обстрілів науковці оцінювали рівень своєї безпеки дещо краще (середнє значення становить 3,50), ніж з їх початком (середнє дорівнює 3,08). Відмінності є статистично значущими на рівні 0,05; для перевірки рівності двох розподілів застосовували тест Мана — Вітні. Отже, маємо наочний приклад того, як на результати опитування може вплинути та чи інша подія. Під час аналізу даних слід зважати на ці обставини і, у разі потреби, розбивати вибірку на кілька частин, які містять різні часові проміжки.

НАТАЛЯ ГЛЕБОВА,

доктор соціологічних наук, професор кафедри соціології та філософії факультету інформатики, математики та економіки Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Громада і війна: кроки до перемоги

Соціологічні дані набувають особливої ваги в публічній дискусії з початком російського вторгнення в Україну. Цифри щодо політичних поглядів, етнічної належності, рідної мови, голосування на виборах, скоєних злочинів, виданих віз і дозволів на проживання перебувають у центрі дискусій стосовно колективної відповідальності, культурних відмінностей та політики санкцій. Однак набагато складніше просувається соціологічне висвітлення стану справ у найпроблемніших сьогодні місцях України — на тимчасово окупованих територіях. Тому дуже важко без хвилювання коментувати матеріали дослідження, проведеного в місті Мелітополі, результати якого ми презентуємо сьогодні.

Упродовж десятиліть багатонаціональна та багатокультурна громада нашого міста й регіону не стояла перед такими тривожними викликами. Сучасні реалії перевершують всі найжахливіші сценарії, з якими на практиці дотепер доводилося стикатися вітчизняній соціологічній науці. Передній край боротьби з ворогом сьогодні проходить через наше місто.

На території міської громади в небезпеці опинилися життя сотень тисяч громадян. Десятки тисяч стали вимушеними переселенцями як у межах України, так і за кордоном.

Під загрозою опинилися долі наших дітей, життя й здоров'я наших пенсіонерів, а ще — десятки тисяч мелітопольських сімей, розкиданих по світу в тривожних очікуваннях звісток від своїх рідних і близьких, єдиних і неповторних.

Однак агресором не лише брутально порушені й щоденно руйнуються підвалини сучасного світового устрою, не лише ігноруються елементарні права людини на життя, на працю, на добробут наступних поколінь.

Варварська навала також кинула виклик узам міжнаціонального братерства, міряючи українські громади на свій аршин та пробуючи всіма мислимыми засобами

посяяти ворожнечу й відродити міжетнічні, міжкультурні та міжконфесійні бар'єри на тимчасово окупованих територіях.

Зрозуміло, що сьогодні найважча ситуація для роботи соціологів склалася на тимчасово окупованих територіях. Науковий дискурс щодо доцільності й надійності розвідок в умовах окупації триває в соціологічному середовищі України ще з 2014-го.

Повномасштабна війна ще більше увиразнила проблеми соціологічних досліджень на цих територіях. Щодо цілепокладання такої роботи немає жодних сумнівів — окупаційні процеси потребують нашої ретельної уваги, бо вони впливають на соціальні відносини. Зокрема, виклики, що постають перед спільнотами громад на тимчасово окупованих територіях, значною мірою перевертають наші звичні уявлення про стан речей — адже вони породжують багато нових практик, які ми застосовуємо для адаптації та виходу з цієї ситуації в режимі реального часу. Водночас очевидна потреба та доцільність збирання інформації в цих умовах ускладнюється як важкодоступністю джерел, методологічними труднощами та організаційними нюансами, що позначаються на якості отримуваних результатів, так і безпосередніми ризиками для життя інтерв'юєрів та респондентів.

Аналізуючи результати нашого соціологічного дослідження, здійснюваного в межах міжнародного проекту Ради Європи «Етнічні спільноти і спільність: запорука громадської активності та довіри», насамперед зауважимо, що з огляду на специфіку ситуації інтегрований профіль головних проблем, труднощів та запитів представників етнічних спільнот, котрі залишилися на окупованій території, є складним конгломератом особистісних та суспільно-ціннісних чинників, між якими далеко не завжди вдається встановити чітку кореляцію.

Природно, що міркування, ініціативи та пропозиції наших земляків значною мірою різняться, залежно від тих обставин і умов, у які вони потрапили, починаючи з 24 лютого 2022 року.

Аналіз відповідей стосовно причин/обставин життя в окупації дає змогу виокремити такі причини та суб'єктні характеристики стану справ, що утримують багатьох людей на окупованій території: матеріальні — побоювання втратити житло («Будували дім самі, нікуди буде вертатися, у будинку поселяться окупанти»), моральні («Не можемо полишити батьків похилого віку», «Священники не покидають своїх вірян»), а також страх перед невідомістю.

Виявлений притаманний усім респондентам страх перед війною та усвідомлення її незворотності й наслідків прогнозовано засвідчують, що фізичне здоров'я та безпека — найважливіші цінності для людини за цих умов. Тому нагальними стають питання запобігання психологічній утомі, попередження ризиків психологічних травм, а також дослідження емоційного інсайту та пошук механізмів допомоги мешканцям окупованих територій у виході з психологічних криз.

Аналіз зазначених респондентами основних характеристик простору виживання людини дає змогу констатувати такі базові проблеми сьогодення в окупації: а) продовольчу проблему та брак вітчизняних продуктів; б) брак ліків; в) страх за власне життя; г) утиски мирного населення; д) нестачу грошей, зокрема неможливість отримати пенсію, відсутність банківського зв'язку з Україною тощо.

Тому надзвичайної важливості набуває гуманітарна підтримка членів громади, що з різних причин залишаються під окупацією.

Фінансові, побутові та психологічні проблеми мешканців тимчасово окупованих територій, попри свою першочерговість і різноманітність, не заважають нам виокремити найактуальніші соціальні спрямування думок респондентів.

Більшість опитуваних так чи інакше заторкують у своїх інтерв'ю широчезне коло проблем, що цілком зрозуміло — з огляду на реальне становище цих людей на окупованих територіях.

Звернімо увагу на такі важливі аспекти, як обстоювання української ідентичності та потреба в дерусифікації культурного простору громади. На жаль, значну частину цих спрямувань щодо окупованих територій поки доведеться винести за межі досяжного. Водночас значний масив висловлених очікувань безпосередньо стосується того, що сьогодні відбувається на очах членів громади і бачиться актуальним уже зараз.

Зокрема, ми маємо різноманітні тлумачення респондентами значення чинників медіа-простору — від зменшення важливості засобів масової інформації за умов окупації та визнання впливу мас-медіа окупантів до констатування доцільності протидії такому впливу та потреби у прориві інформаційної блокади.

Більшість міркувань вказує на те, що люди чекають на обнадійливі новини та конкретні вияви нашої підтримки у складних, а часом і нестерпних обставинах.

Наприклад, сегмент опитування «*Освіта в окупації*» засвідчує такі проблеми мешканців громади: «Цілковита відсутність умов», «Відсутність зв'язку», «Страх за дітей», а також ризики переслідування через навчання та викладання за українськими дистанційними програмами або ж брак елементарного інформаційного й технічного забезпечення в умовах окупації.

Респонденти, крім того, зазначають потребу в інформаційній, освітній і просвітницькій підтримці та організації «зелених коридорів».

Не менш нагальними є виокремлені у відповідях респондентів етнокультурні проблеми багатонаціональної спільноти в окупації, де фіксуються численні випадки мародерства, різних форм насильства з боку окупантів, етичної девіації колаборантів тощо. Члени громади єдині в своїх міркуваннях стосовно потреби в ретельному дослідженні мотивів діяльності в умовах окупації, у фіксації діяльності конкретних політиків, чиновників та юридичних осіб, які закликають підтримувати Росію та готові співпрацювати з окупантами, в інкримінації зради працівникам правоохоронних органів, які порушили присягу, в позбавленні освітян-перебіжчиків права обіймати посади та ін.

Отже, ми маємо докласти всіх зусиль для виявлення найменших ознак тиску та порушення елементарних прав етнічних меншин і вірян усіх конфесій нашого регіону. Ми маємо наполегливо документувати зібрані свідчення та звертатися до світової спільноти на всіх досяжних рівнях для протидії етноциду, культурному і релігійному шовінізму на окупованих територіях. Ми маємо виявити й документально підтвердити всіх конкретних винуватців таких ексцесів та добитися справедливого і невідворотного покарання їх.

Результати проведеного нами аналізу демонструють, що потреби у сегменті «*Запити до міської влади*» характеризуються переважно стандартними для поточної ситуації позиціями:

1. Запити актуального сьогодення: безпека, гуманітарна підтримка громади, що залишилася в окупації, інформаційна та просвітницька підтримка, організація «зелених коридорів», удосконалення діяльності влади в інформаційному просто-

рі, детальне інформування громадян щодо поточного стану справ, спротив дезінформації, налагодження зв'язку із владними структурами, психологічна підтримка, ідентифікація зрадників та колаборантів.

2. Першочергові запити до міської влади після деокупації: притягнення до відповідальності колаборантів, справедливий суд над ними, покарання мародерів, ухвалення міських програм, спрямованих на забезпечення першочергових потреб громадян, на відшкодування збитків, а також на відновлення роботи соціальної/культурної/медичної інфраструктури міста.

3. Довготермінові запити до міської влади після деокупації: патріотизм і громадянська позиція муніципальної поліції, відданість батьківщині з боку Служби безпеки України, довіра та взаємна підтримка, конструктивний діалог із громадою, безпека мешканців громади в повоєнний час, підтримка пенсіонерів, створення робочих місць, розвиток підприємництва.

Очевидно, що виявлені в дослідженні проблеми та шляхи можливих рішень є комплексними і тому потребують системного та поетапного реагування. Стосовно перших двох позицій наші рекомендації у загальній формі охоплюють такі напрями:

- оперативне інформування мешканців тимчасово окупованих територій про зусилля народу, держави, наших друзів і партнерів у боротьбі з російською ордою та про невідворотність перемоги над агресором і відновлення української влади;
- моніторинг гуманітарної ситуації, потреб мешканців, можливостей організації нових каналів невідкладної допомоги;
- організація поточного моніторингу та документування актів етноциду, культурного й релігійного шовінізму з боку окупантів і колаборантів на території громади;
- технологічна організація каналу для виявлення, документування, інформування світової спільноти та постійного деталізованого розголошення воєнних і гуманітарних злочинів окупантів та колаборантів на території громади;
- згуртованість і цілеспрямованість дій усіх ланок надання такої допомоги.

У контексті окреслених вище труднощів для проведення соціологічного дослідження в умовах окупації вкажемо на значну гіпотетичність відповідей щодо завдань третьої позиції (себто довготермінових запитів) — адже вони стосуються післяокупаційного майбутнього, де важливу роль відіграють такі соціальні цінності, як довіра та взаємопідтримка, конструктивний діалог із владою та важливість набуття місцевим населенням рис гостинності, відкритості й співчуття. Тому поряд з актуальним соціетальним аспектом особливої цінності для визначення перспектив серед мешканців громад на окупованих територіях набуває соціологічна розвідка їхніх соціальних установок на майбутнє. Особлива значущість цих поглядів, висловлених у важких і небезпечних умовах окупації, полягає насамперед у реальному випробовуванні їхніх носіїв обставинами небезпеки, щоденного фізичного і морального тиску з боку органів окупаційної влади.

Ми виходимо з гіпотези, що ідея розвитку деокупованої території громади в такому середовищі багатовимірно осмислюється суб'єктами та екстраполюється на соціальні явища в побутовому, територіальному й загальнодержавному вимірах, суб'єктно кристалізується та спрямовується на виконання конкретних завдань.

Тому важливим спрямуванням соціологічного дослідження обставин і умов життя наших співгромадян на окупованих територіях у єдино можливому сьогодні

дистанційному форматі буде визначення основних конструктивних індивідуальних та соціальних установок мешканців громади. Однак перехід до вивчення ціннісних векторів, що характеризуватимуть спільноти Мелітопольської громади після деокупації, передбачає детальний розгляд мотиваційних характеристик містян. Тому, зрештою, чи не найбільш значущими для використання в соціологічному вивченні еволюції громади уже в найближчій перспективі є мотиваційні аспекти особистості активності та участі респондентів для підвищення рівня довіри та забезпечення успішної міжетнічної взаємодії у деокупованому Мелітополі.

Серед найпоширеніших чинників, що спонукатимуть членів міської громади Мелітополя до активного життя у повоєнні часи, респонденти визначають: громадську відповідальність, національну та етнічну ідентичність, небайдужість до життя міста, можливість впливати на зміни в місті та долучатися до ухвалення рішень, почуття відповідальності за майбутнє та добробут, повернення до мирних умов і повноцінної професійної діяльності, можливість особистісного розвитку, розбудову громадського життя в місті, відновлення зруйнованого та втраченого, активність на благо громади.

Доречно процитувати окремі змістові характеристики думок учасників опитування: «Ми будемо робити все, що від нас залежить і навіть те, що не залежить... для того, щоби ми змогли на ці процеси вплинути, щоби наше місто стало квітучим, а люди — веселими й щасливими та жили в безпеці»; «... дуже хотілося б, щоби в нас була робота, щоби ми жили ще краще, набагато краще, ніж до війни»; «... буде робота для соціологів, для людей науки — щоби просто оцінити вплив того чи іншого явища».

Результати нашого дослідження показують, що, незважаючи на різні обставини та відмінності ситуацій, у яких опинилися члени мелітопольської громади, вони єднаються в заповітному бажанні — повернутися до своїх осель, відбудувати зруйноване, воз'єднати родинні кола та відновити товариські зв'язки після перемоги.

Наше дослідження, крім того, підтверджує, що у мешканців громад на тимчасово окупованій території Мелітопольщини сьогодні є установки, мотивація та емоції, які дають їм насагу до спротиву. Наші співвітчизники усвідомлюють ключову відмінність громадян України різних національностей, віросповідання та мови від ординців, і в ці тяжкі часи головними принципами згуртованості наших громадян лишаються високі й водночас прості речі — Чесність, Щирість, Віра в Правоту і Силу Добра, у Братство та Взаємодопомогу!

А соціологічна наука уже сьогодні здатна слугувати цій справі, ефективно виявляти больові точки громад та етнічних спільнот на окупованих територіях, коригувати механізми протидії тиску з боку окупантів на суспільну свідомість та закладати ґрунт ефективних стратегій відновлення українських громад. Саме ці стратегії та практики продовжують відігравати принципову роль у нашому русі до перемоги і в конструюванні нового суспільного порядку після війни.

Ми маємо зробити все, що від нас залежить, і навіть те, що за інших обставин було би неможливим, — для того, щоби усі, хто перебуває в окупації, не втрачали віру в дієвість наших спільних зусиль!

Завдяки цим зусиллям сьогодні пишуться вікопомні сторінки в новітній історії міської громади міста Мелітополь!

Сьогодні ми, як ніколи досі, доводимо самі собі й усьому світу, чого ми варті як громада. Тож шануймося, бо ми того варті!

*Теми усних виступів та надісланих презентацій від решти учасників
круглого столу «Достовірність соціологічного знання»*

Виклики для масових соціологічних опитувань в Україні в умовах війни (Володимир Паніотто, Київський міжнародний інститут соціології; Національний університет «Києво-Могилянська академія»)

Достовірність результатів соціологічних досліджень — валідність, надійність і проблеми розуміння репрезентативності (Юрій Савельєв, факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка)

Виклики достовірності даних кількісних соціологічних досліджень і суб'єктивна надійність респондентів під час російсько-української війни (Тетяна Любива, Інститут соціології НАН України)

Оцінювання якості масового опитування в складних реаліях сьогодення: аналіз масиву відмов та розрахунок показника досяжності респондентів — на прикладі загальнонаціонального опитування (Олена Князева, Інститут публічної служби та управління Національного університету «Одеська політехніка»; соціологічний інформаційно-дослідницький центр «Пульс»)

Достовірність, валідність, надійність: оберіть зайве (Олександр Виноградов, факультет психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка)

Причинно-наслідкові зв'язки як індикатор достовірності соціологічних даних (Ірина Мариніч, Інститут соціології НАН України)

Методологічні підходи до підвищення надійності результатів вибірових обстежень населення (Володимир Саріюгло, Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, м. Київ)

Дискурсивні маркери достовірності емпіричного соціологічного знання (Олександр Стегній, Інститут соціології НАН України)

Проблеми повноти та достовірності у стратегічній інформації стосовно уразливих до ВІЛ соціальних груп у країнах Східної Європи й Центральної Азії (Максим Касянчук, Інститут соціології НАН України; Євразійська коаліція зі здоров'я, прав, гендерного та сексуального різноманіття, м. Таллінн, Естонія)

Проблема об'єктивності якісних досліджень: як оцінити «якість» якісного дослідження? (Олена Князева, Інститут публічної служби та управління Національного університету «Одеська політехніка»; соціологічний інформаційно-дослідницький центр «Пульс»)

Культурна та соціальна системологія в дослідженнях соціальних систем (Юрій Романенко, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка)

Пошуки достовірності в умовах війни: досвід з-за «стіни». За даними проекту «Хроніки» (Олена Конєва, незалежна соціологічна спільнота «Extreme Scan»)

Візуальні символи в українських епічних творах у контексті проблематики соціології мистецтва (Євген Корень, факультет лінгвістики та соціальних комунікацій Національного авіаційного університету, м. Київ)

Отримано 21.01.2023